գաղթության լեզուագէտը՝ չրնար կ'ամուսնանալ որևիցե ներքին փոփոխութիւնը, իսկ հակառակ բանի միայն ազատքին փոփոխութիւններ կ'իմանայ, գաթնեալ ուրալ-ալտայեան լեզուներ՝ միւս կողմ լեզուներէն կը բաժնէ՝ անոնց մէջ տիրող ձայնաւոր դրեթէ՝ ձայնական ներդաշնակութեան (Vocal-harmonie) համար, եւ զատ գաս մը կը համարի, ըստ այսմ 5 հետեւեալ կերպախօսական դասակարգները կ'ունենանք ըստ վերոյիշեալ հեղինակին.

1. անջատական լեզուներ (չիներէն, աննամերէն, սիամերէն, բիրմաներէն, տիբեթերէն).

2. շրջող լեզուներ (սեմական լեզուներ).

3. կցական լեզուներ (այն ամէն լեզուներն որ միւս 4 դասակարգներու մէջ չէն գտնուիր).

4. ներքաշնակ լեզուներ (ուրալ-ալտայեան լեզուներ).

5. Տոլովական լեզուներ (Հնգեւրոպական լեզուներ):

Ա յս բաժանումը ըստ բանականի հիմնական պատճառներու վրայ հաստատուած չէ, վասն զի միեւնոյն խմբին վերաբերեալ լեզուները բնաւ կ'անջատական կ'ընծայանք: կրնան թերեւս սեմական լեզուները ներքին փոփոխութեան աւելի ենթարկեալ ըլլալ, քան հնգեւրոպական լեզուները, բայց տարբերութիւնը միշտ ապիճառա մը կ'ըլլայ, որ հնգեւրոպական լեզուաց վրայ ալ կը տեսնուի: Օրինակի առածաբ լատիներէնի եւ գոտացի լեզուաց վրայ ներքին փոփոխութիւն այնչափ զօրաւոր չէ, իսկ յունարէնի եւ գերմանական լեզուաց վրայ շատ ազդեցիկ է: Նոյնպէս ձայնաւորաց ներդաշնակութիւնը գոյ ուրալ-ալտայեան լեզուաց սեպհական յատկութիւն մը չէ: Ուստի եւ Լ. Ադամին դասակարգութիւնն ալ իրեն սեպհական մնացած է:

Ասոր համար ձեւախօսական դասակարգութեան իրարու փոփոխակի ունեցած յարաբերութեան վրայ խօսած առեն՝ յարդ ընդհանրապէս ընդունուած երկը բաժանմանց վրայ պիտի սահմանենք մեր քննութիւնը, բայց յարմար տեղը պիտի յիշատակենք Լ. Ադամին դասակարգութիւնն ալ, որուն երկու նոր դասերը միայն առաբաժիններ կրնան համարուիլ առ առաւելն:

(Շարունակելի:) Ս. Գ. Մլկն.

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

Ազգագրական Հանդէս, կիսամսեայ պատկերազարդ, Ա. տարի Ա. Գիրք. 1896. Շուշի. Տպ. Մ. Մ'ամ. Յակոբեանցի. Բաժանորդագրութեան գինը, իւրաքանչիւր Գիրք. 5 Ղր. — 2 ղր.

Ի՝նծամիծ քաղաքներու գրական շարժմանն մասնակից կ'ըլլայ այս անգամ եւ Շուշի, իւր "Ազգագրական Հանդէսով", որուն ժամանակէ մ'ի վեր անհամբեր կը սպասուէր: Ստուար հատոր մը, երկու մասի բաժնուած. 1. Ազգագրութիւն եւ 2. Արդեախօսութիւն. Ծաւալն է 380 + 136 = 516 էջ: Մեր մտագրութիւնը գրաւեց գիրքն ամ. թէ ստուարութեամբը, այլ ա. ուղղութեամբ, բ. բովանդակութեամբը եւ գ. իւր մատուցանելի օգուտն համար: Պր. Ե. Լալայեան խոյս առած է յարիր եւ անյարիր մտածմով ու յօդուածներով իւր առաջին հատորը ստուարացնելու ամենայն ջանքերէն: "Հրատարակչից" համառօտ ներածութեամբ մը կը պարզէ իւր "Հանդէսին" ուղղութիւնը: "Ծանոյց գրեց" այս կարճ բայց "անհրամատ խօսքը" կ'ուզէի հայ ազգին. եւ առ այս կ'ամփոփէ եւ պիտի ամփոփէ իւր "Հանդէսին" մէջ այն ամէն բան, որ կրնայ լուսաւորել անցեալն ու ներկան:

Շատ անգամ առիթ ունեցած յարգար կարգալու թէ յառաջադիմութիւնն միայն մտանագիտութեամբ կարելի է, եւ թէ "ամենաբոյժ" դրութեան շրջանն անցած է: Ահա կ'իրագործէ Պր. Ե. Լալայեան այս կարեւոր կէտը ապացուցութեան մասին. "Թերթերի մէջ սիսաւած եւ առանձինն լոյս տեսնող ազգագրական յօդուածներն արդէն ապացուցանում են, որ Հայոց ազգն էլ վերջապէս զարթնել (?) է խոր քնից ... Նա կամենում է ճանաչել իրեն եւ իւր ազգային յատկութիւնների վրայ հիմնել ազգային գործունեութիւնը: Մեր այս գործն այդ գաղափարի արդիւնքն է եւ մեր կոչումն՝ այդ գործին գիտական ուղղութիւն տալ եւ աշխատողների մէջ միութիւն հաստատել (էջ 5)":

Եւրոպական ազգայ համեմատութեամբ շատ քիչ նիւթ ունինք ժողված մեր արդի ազգային կենցաղ նկատմամբ. մանաւանդ գաւառներու "Հնախօսութիւններ." "Ցեղագրութիւններ" եւայլն. առայդ է, ունինք, բայց սմանց կամ գիտնական արժէք կը պակսի եւ կամ միայն "թ լսոյ" եւ "թ գրոյ" ժողովածոյներ են, առանց հատատուն եւ նպատակաւոր դրագիրներու, եւ մանաւանդ ոչ մանագէտ "ազգագիրներու" ձեռքը եղած: Քանի որ առ այժմ կը պակսին առ մեզ բաւին բաւն նշանակութեամբն ազգագիրներ, չէր կրնար Պր. Ե. Լալայեան լուսագրի ծրագիր մը կազմել իւր "Հանդէսին" համար, քան զոր կազմած է, նպատակ դնելով "ազատել ինչ որ կայ" (էջ 5), որպէս զի եւքէն ուզողը նիւթ գտնէ: Ինչպիսի գանձեր կ'ունենայինք եթէ գոր մը յառաջ այսպիսի ուղղութեամբ "Հանդէս" մը ունեցած ըլլայինք. այս գոր մը իսկ բաւական է համոզելու թէ որպիսի է կարեւորը: Բայց ունինք գոնէ այս միութիւնը թէ ոչ-ոքէ խոհանոց մը, ուր մէկ տարւոյ կարճատոր նամեի 20—30 տարիներու պատմած կարտեան հաւասար է, ունենալով "ազգագրական Հանդէս" մը, որ իւր ուղղութեամբ պիտի կարենայ ազատել գնէ եղածը:

Եթէ գովելի է ուղղութիւնը եւ յանձնառութիւնը — որուն վրայ բնաւ տարակոյս չունինք —, նոյնչափ յաջող է այս հատորին բովանդակութիւնը. — միայն կէսի մը վրայ պիտի յայտնենք եսքեն մեր տեսութիւնը:

Պր. Ե. Լալայեան "Համառօտ" տեսութեամբ մը կը սկսի քննել Հայ պատմութեան հին երգերն ու զրոյցները, ասոնց տեղը, ժամանակը, առաս-

digitised by A.R.A.R.@

պէլներ (էջ 13), վէպեր (14), որոնց մէջ Համառօտիւ կը յիշուին այս նիւթին նկատմամբ գրուածները (Տիւ թէ Նոր), բայց եթէ "Համառօտ„ վերնագիրին չգիտնայնրէր զմեզ, առաւելս չատ Համառօտ պիտի գանէինք, եւ յոյս ունինք թէ "Ագգագրական Հանդէսը„ ապագային գործեալ իւր մանրամասնական քննութիւններուն պիտի անդրնիկ այս աղուիւրները, քանի որ "ազգագիրը„ մը պիտի չնկատէ գանոնք միայն բանասիրական հետաքրքրութեամբ, ինչպէս բրած են ցարդ նոյն նիւթով զբաղողները. վասն զի — ապահով ենք — մասնագէտին աչքը պիտի կարենայ այս ազգերուներու մէջ լաբաքուն դանձեր նշմարել եւ հրապարակ հանել։

"Ուշնեցել ենք„ կ'ըսէ յօդուածագիրը, "եւ քնարական բանաստեղծութիւնը, սւրբական (Նաւագ, յուկք, երգ պարսից եւայլն) եւ սրամիտկան (գեղջն, մշմունջ, ողբ, երգ եւայլն). Նոյնպես երգիչներ (էջ 18), պարբ (19), գործիներ (20)։„ Գործեաց մէջ "Համառօտութեամբ Համաքո„ չենք յիշատակուած "Ֆոլկլը, Ֆոլկլոր կամ գուվիկը„ փոքր քան ղվինչ (որ յիշատակուած է) իսկ "Ֆոլկլորիզմը, Լէֆորէզ, Լէֆորիզմ„ թէեպէտ գործ ածուած են մանաւանգ բանիլ մէջ, սակայն որոշ չենք գիտեր թէ Հայոց քովը ալ ի գործածութեան էին...։

Հին լեզուիներէն սկսեալ մինչեւ նորերը շատ բան կայ Հաւաքուած մեր կենդանի գրաւոր ականի կենաց նկատմամբ. "Ագգագրական Հանդէսը„ Հարկ է որ գասնք ամենքիս իւր հէնքին մէջ՝ ամբողջութեան Համար։ — Ուշնայի սակաւ յիշատակուած են հին մատենագրաց քով ազգային վարք ու բարք, առանձին կարգ ու սարք, սովորութիւններ։ Բնագանդ մը միայն ունինք, որ բնական լեզուաւ կը մնայ երբեմն ազգային անակը եւ մեզի քոզ բնաւորի կը ցուցնէ մեր նախնեաց կանն ու ջնյլը, եւ հեթանոսական սովորութիւնները։, բայց զարմանալի կը Համարինք այն անաւարբերութիւնն, զոր իրենք զիրենք "առանձնաշնորհեալ„ Համարող Հեղինակներ այս հեղինակին գրածներուն նկատմամբ ի ցոյց գրած են. բայց ուրախ ենք տեսնելու որ վերջապէս չկարծուած տեղեր ալ յայտ Հոսին կը շնչեն լուսեղէն գրոշմներով զմեզ եւ ոչ միայն մեր ցոյց առած բարգութեան եւ փափուկութեան (subjectivité) որից վերն չի Տեսողութ։„ Ըստ օրի է թէ ինչպիսի ազմկալից վէպեր կը յուզուին այս նկատմամբ եւ առանց քաւական պատճառի եղիգրուածքնոյ կոյտի վրայ կը բարձրացուին չէնքեր, որոնց վճռական Տարուած մը առաւ Վիքիով, իւր Ծաւալ, տես "Հանդէս Ամսօրեայ„ 1889 Սեպտ. 187—189։ Ազատ չէ բայրամկին Վիքիով՝ այլեւայլ գիտնական կամ կարծ ծգեալ գիտնական հետապաշարումներէ, բայց վերոյիշեալ ծառին մէջ անոյնան Տանգիստ ցաւ ճշմարտութեան, երբ գործիանական ուսուցանէ իւր սրժանաւոր գաղթ. "Պարզաբանութ, կ'ըսէ Վիքիով (Անգ), կրնայ թերեւս եղալ մեզ ծառայութիւններ մատուցած է Թուրանդ իմնեւտատնեերդ եւ յաջորդ գործերու Հայուն եւ — ազգագրին, իւր նախնեաց բարքն՝ այսպէս բունք, ի Հայերէնէ։ տեսնելու։ Բայց գանոնք մեր ինդրին։

Այս Հետաքրքրական յօդուածին կը յաջորդէ Թարգմանութիւն կամ "չարագրութիւն մը„ Լ. Բաբայեանի՝ "Պանդխտացաց տեսութիւնը„ վերնագրով, սակ Պանդխտացաց բնակավայրը կը Տամարեր Ուրմիա ծովին Տարաւային, Տարաւարեւելեան եւ Տարաւարեւմտեան կողմերը։ Ենթեան օգնական մը գտած է Պր. Ե. Լալայեան յանձին Լ. Բաբայեանի, որմէ պիտի ունենանք մեզ ժամանակին Փ. Բանգնագրաց գեղմնեղէն Նոր Թարգմանութիւն մը՝։ Ճիշտաւակաց արժանի ուրիշ յօդուածներն են "Խոջալուր գերեզմաններըն„ (Ծուշի գաւառ.) Լ. Բաբ. "Կովկասի սեռը քաղաքակրթութեան մէջ (Վիրիով)։ Թիֆլիս։ Լ. Բաբ. էջ 50—116. 5 մեծագիր տախտակներով, որ կը ներկայացնեն "Անգրկովկասեան գերեզմաններու մէջ գտնուած Հնութիւնները„. — եւ մանաւանդ Ջաւախքի վրայ ընդարձակ յօդուած մը, իբր "Նիւթեր ապագայ ուսումնասիրութեան„ Ե. Լալայեանի՝ "պատմական համառօտ գիտութիւն մը„ որ կը գրաւէ — 261 էջ. (117—378)։ Շնորհակալ յիշատակելու լեզուի կանոնաւորութիւնն, առաջ բառերէ գործածելը, ապագրութեան մաքրութիւնն եւ մանաւանդ 6 պատկերները։

Բայց երկրորդ բաժինն ալ նոյնչափ գրաւեց մեր մատնութիւնը։ "Պարզաբանութիւն„ ընդարձակ յօդուած մը (էջ 1—52) Պատփ. Պետրի Հեղինակութեամբ, զոր Թարգմանած կամ ասելի խմբագրած է Ե. Լալայեան. Տոս պարզ եւ յստակ կը ներկայանայ մարդաբանութեան պատմութիւնը, զարգացումն, այլեւայլ չբնութիւնն եւ ազգի վիճակը։ Կը շնորհաւորենք Պր. Ե. Լալայեանն իւր յայտ ընտրութեան Համար։ Գժուարին նիւթ մըն է մարդախօսութիւնն, որ խաղալիկ եղած է շատ մը Տղուագէտ գարվինեական մարդախօսներու, եւ ինչպէս խմբագրողը կ'ըսէ (էջ 44) "մարդաբանութեան առարկայի ուսումնասիրութեան գժուարութիւնը կայանալ է ոչ միայն մեր ցոյց առած բարգութեան եւ փափուկութեան մէջ, այլ եւ այն նկնկայութիւն (subjectivité) որից վերն չի Տեսողութ։„ Ըստ օրի է թէ ինչպիսի ազմկալից վէպեր կը յուզուին այս նկատմամբ եւ առանց քաւական պատճառի եղիգրուածքնոյ կոյտի վրայ կը բարձրացուին չէնքեր, որոնց վճռական Տարուած մը առաւ Վիքիով, իբր Ծաւալ, տես "Հանդէս Ամսօրեայ„ 1889 Սեպտ. 187—189։ Ազատ չէ բայրամկին Վիքիով՝ այլեւայլ գիտնական կամ կարծ ծգեալ գիտնական հետապաշարումներէ, բայց վերոյիշեալ ծառին մէջ անոյնան Տանգիստ ցաւ ճշմարտութեան, երբ գործիանական ուսուցանէ իւր սրժանաւոր գաղթ. "Պարզաբանութ, կ'ըսէ Վիքիով (Անգ), կրնայ թերեւս եղալ մեզ

---

1 Այս առթիւ կ'ուզենք Թուրանդացւոյն ծանր ձկ Համառանգ յատակ բերել, որ իւր առաջարկեալ ծրագրով կը պատճի ամբողջ յուզարկատրութիւնը. "Եթէ յանկարծ մեռանիր էր, ոչ որ իրենե անյուսութիւնեն պատարագ կարգի կանոնի եկեղեցւոյ լալ զմեռելդն. եւ ոչ կոծ ոչ գերի կամ աշխարանս մեռելդն, եւ ոչ նայես որ արկաներ ի վերայ մեռելդն յաւուրն ներսիսի. այլ լսի պատասխանդ եւ բան արժանի ասելոյնդ եւ օրհնեն եղեռնդ եւ մտնեն դինդ լուցելով զմեռեալն յատ գարկելին։ Իսկ յետ մեռելն Համ այնու հետեւ առնեսդ մարդ առնի հրամանն Համարձակու եղեռնդ է ի ապաւարեն, խոշոր գնասոցն ընծայեն խոշոն. եր գի ի այր տան կին եղեր. եւ առ Հասարակ յանօրենութիւն գարձան միանգամայն։ Ապա յետ մտնեան դերսիսի յորժամ զմեռեալն լսին, փողէն եւ փանգոյժ եւ ընդ գլխոն պարտոյն խոչոնելով, գլխեն հոգիոյ. վերոյս պատասխուլը, որ ես լսեայ ոչխարնիկի գնասոցնիկի պատրոյ գիր ընդդէմ հրելոնելով, ես յոմ ծոչ հոլոնելով, գեհենեան յոսզուելին։„ (Բառգ. ե. ԼՈ.)։

---

1 Առաջին գիրք. Թարգմանութիւնը, զոր պատրաստած էր Lauer 1879ին, իւր անձնիւ Թարգմանութիւնեով առթիւ առած եր ընդարձակ քննագատութեան մը, զոր տպագրած է 1888ին ի Wiener Zeitschrift f. d. Kunde des Morgenl. Հտ. III, էջ 51—68։

digitised by A.R.A.R.@

pro Anthropos-ը տեղեակ, բայց պրոֆեսորական ֆանտաստիկ չըսէ, թէ Յունական է անոր, եւ դարձեալ "պետքի ցեղերէն ամէնն ալ մարդկային են, դեռ չգտնուեցաւ ամենեւին ցեղ մը, զոր կապկային կամ ի միջ կապիկ եւ մարդոյ կարենանք անուանել,, Ա.յս խօսքերը կը հաստատեն փոքր ի շատէ եւ Պր. Պետրի յօդուածը։

Դժբախտաբար այս տեսութեան ճիշդ հակառակերն է Լեւսբրնոյի "ամէնամութեան զարգացումը,, յօդուածը, որ կը գրուէ "Ազգագրական Հանդէսին,, 54—120 էջերը։ Որչափ կրցանք իմանալ, գարվինականութեան չափ պաշտպաններէն է Լեւսբրնոյ, որ այլեւայլ ճանապարհորդներու ուղեգրութեանց վկայութեան խոխոռ աւազանկայուն վրայ կը բարձրացրէ իւր չինքը։ Ցայտնի է, այսպիսի ուղեգիրներ որոնց արժանաւոր ներկայացուցիչներն են "Schweinfurth եւ ընկերք,, առաջինն տեսութեամբ գրած են այլեւայլ ազգերու սովորութիւններն, այնպէս ինչպէս երեւցած է իրենց, առանց մանր քննելու եւ խորքը թափանցելու։ Ա.յսպիսի ուղեգիրներու մեծ թերութիւնն է այն, որ շատ անգամ անհատական դէպքերն ընդհանրացուցած են։ Եւ ա.ս այս ունենք շատ եւ շատ օրինակներ նորագոյն ճանապարհորդներու ուղեգրութեանց մէջ, որ բաւական անխնայ կը հարուածեն, իրենց նախորդաց միակողմանի կամ դիտմամբ ապատեղեալ տեղեկագրութիւնները. բայց նոյն իսկ Լեւսբրնոյի յօդուածին մէջ չեն պակսիր հաստատութիւններ այս մեր բռնած։ Շատերէն մէկը· էջ 95 Պրոֆեսորն ինքնին կը վկայէ թէ ամէնամութեան այս ինչ գէպքը... "ըսի սեանց չոփ հավը, իսկ ըսի չոփ չաճախ պատասխանէ՝ "շատ հավիս,, այսինքն շատ քիչ անգամ, եւ "շատ յաճախ,, բառներուն տեսութիւնն չի կրնար պատճառ բլլալ, մատնանշելու այն՝ ինչ որ ընդհանուր է, եւ ընդհանրացնելու՝ ինչ որ մասնաւոր է...։

Ի՞նչ ցոյց կու տան այս ամէն "ամէնամութիւնները,, բարբառը, եթէ ոչ այն, թէ բնական մարդը՝ առանց ՅՈւրիք տգեղութիւնի (որուն մէկ տարրն է կրօնականը), ամէն բան բնականի եւ անամենականի կը վերածէ. եւ երկրորդ՝ թէ արդի "ծուռ,, քաղաքակրթութիւնը իւր խառը ու մոլոր սկզբունքներով կը շանայ վայրենի ցեղերու կենցաղ "ամէնամութեան աւելի գազանաբարոյ,, եւ "աւելի սկզբնական ձեւերու,, էջ 105 գործնել զմարդ։ Եւ թէ շատ հեռու չենք ճշմարտութենէ այս մեր վճռով, կը հաստատէ ծ· ծ· Ռուսոյի խնդիրն, որ կը պաշտպանէր թէ քաղաքակրթեալ-կրօնական մարդը, հակ է որ բնական մարդու վիճակը դառնայ եւ իրագործուի Պղատոնի բուղխանքը, տես էջ 109։

Ասոր կ'աւելցնուի Լեւսբրնոյ իւր սկզբունքներով, ըստ առածին՝ quand le vin est tiré, il faut le boire. առ այժմ միայն հեռաւոր օրինակներ յառաջ կը բերուին, զոր ելնին կը գովաբ, անբանականը՝ բանաւոր, իսկ բանաւորը՝ — անբնական եւ "խորհ,, կը ցուցուի։ բայց թէ վերջ ի վերջոյ պիտի յաղթանակէ այս մարդածախ, քայքայող ամենանական ձեւը, նոյն իսկ հեղինակին անկարելի կը համարի, տես էջ 102, տող 18—22։ "Հայաստանում քրմական հիմերն որպէս մի առանձնաշնորհում իրաւունք ունէին բազմոյր լինելու,, էջ 107 (ըստ Ագաթանգի II) — ergo պիտի հետեւցընէ իւր երկասիրութեանց մէջ Պր· Լեւսբրնոյ, միայր հայ կիներ խառոյճ է իւր նախնեաց սովորութիւններէն եւ... Sapienti sat! Փակենք այս դիտելիքը։

Քանի մ'ուրիշ մանր յօդուածներու մէջ յիշատակելու արժանի է "ամենամութեան ծառը,, վոր կը ներկայացնէ Պր· Ե· Լալայեան իբր ծրագիր ազգագրական ժողովածոյներու։ Լաւ է մեր վրայ "Ազգագրական Հանդէսին,, բոլոր առաջին տպագրութիւնը իբր մասնագիտական թերթ, եւ "կարող անձի մը ձեռքը,, (Հ· Սմբատ· 1895, Յլս· 219)։ Ա.ռաջին հայտարն իսկ բաւական է հասկնալու՝ թէ "Ազգագրական թերթը մեր ամենալաւ հրատարակութիւններէն պիտի բլլայ,, (Ընդ)։

Եթէ այս առաջին հայտարին հրատարակութեան է գործ գրուած չան ու ճիգն այսպէս շռայլուածուելի եւ տպահալ ենք, ապագային ի՛ուներնոնք ժողովածոյք մը, որ ամենայն իրաւամբ հայատառել պիտի տայ, թէ Պր· Ե· Լալայեան իրապէս օգուտ մը մատուցանել ուզած է, պիտալք մը լեզրներէսվ իւր "Ազգագրական Հանդէսով,, որ հասկնալի եւ յարգելի պիտի բլնէ իբր "առաջին հայ ազգագիր,, այն երիտասարդին անուներ, որուն՝ թէ ակա ինձ անձանօթ, է որանոյց կը մոլեմեմ լիուլի յաջողութիւն եւ անոսան յարատեւութիւն։

Հ. Գ. Մ.Ն.

ԳՐԱԿԱՆ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ 1894 ԵՒ 1895 ՏԱՐԻՆԵՐՈՒՆ

Ե. ՀԱՑՏԱԲԵՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

Ընթացեալ 1895 թուականին անկարելի եղաւ՝ 1894ի ազգային հրատարակութիւնները "Հանդիսին,, մէջ զետեղել. եւ տարիներէ ի վեր սկսած գործը թողուլ չուզելով՝ ա.ս 1894 եւ 1895 տարիներու հրատարակութիւնները միասին կը հրատարակենք։ Ատոնկէ 1894ին տպուած են, մնացեալը 1895ին։ Քննադատութեանց մէջ ուր լրագիրներու տարեվերջ դրուած չէ, գրքին լոյս տեսած տարին նաեւ ամսաթիւը կը նշանակէ, ուր յինդատութիւնը լոյս տեսած է։

Թէպէտ եւ աշխատած ենք ըստ կարի լիակատար ընել գործս, բայց անշուշտ յաջողած չենք, վասն զի հոս անկոխուած հրատարակութեանց տակու կատորն անծայր տեսած ենք, որով շատերուն դիրքն ու էջերը չենք կրցած նշանակել, իսկ մնացեալներն ազգային օրագիրներէ ու պարբերական թերթերէ քաղած ենք, ուր սակայն միշտ ամէն քաղուածի տեղեկութիւնը չեն նշանակուիր։ Շատ հրատարակութիւնք ալ՝ խմբագրութեանց հրկիզութենէ յաղորդութիւն անծանօթ կը մնան ցուցակագրել

digitised by A.R.A.R.@